

1. RAZMJESTAJ STANOVNIŠTVA

1.1. GUSTOĆA NASELJENOSTI

Na razmještaj i preraspmještaj stanovništva utječu mnogi čimbenici: a) geografski (klima, reljef, zemljište, resursi, odnosi i organizacija prostora), b) gospodarski i društveni (stupanj gospodarske razvijenosti, gospodarska i profesionalna struktura stanovništva, društvena organizacija, običaji, ponašanje i ciljevi stanovništva), c) politički (način upravljanja i odgovornost organizacije), d) čisti demografski (diferencijalne stope rodnosti i smrtnosti različitih područja, migracija) i drugi. Osim navedenoga, posebnu ulogu imaju naslijeđena naseljska struktura (velika i mala naselja), način postanka gradova, stupanj iskorištavanja prirodnih i ljudskih resursa, postojanje državnih i drugih granica. Djelovanje spomenutih čimbenika na razmještaj stanovništva vrlo je složeno; stoga je teško spoznati (vremenski, prostorno i s drugih gledišta) koji su čimbenici i u kojem vremenu prevladavali. U okolnostima pretežno agrarne društveno-gospodarske strukture, prirodogeografski i čisti demografski čimbenici imali su glavnu ulogu, dok u fazi industrijalizacije i urbanizacije najveću važnost imaju gospodarski i društveni čimbenici (Breznik, 1982). Može se jednostavno reći: slikom naseljenosti, brojem i sastavom stanovništva te smještajem i oblicima naselja brazde utjecaji prošlosti, u njima se zrcali sadašnjost i nazire budućnost.

Sa svojih 4 437 460 stanovnika (2001. godine) ili 78,5 stan/km², Republika Hrvatska je više rijetko negoli gusto napučena europska zemlja. Po gustoći naseljenosti otprilike je tri četvrtine zemalja iznad, a jedna četvrtina ispod Hrvatske. Gledajući samo taj podatak mogli bismo zaključiti da je Hrvatska, s obzirom na svoje prirodne posebnosti i gospodarske mogućnosti, u određenoj prednosti, što joj daje priliku u budućnosti (Friganović, 1992.a). Međutim, znamo li

da iza prosječne gustoće stoji veliki raspon vrijednosti i vrlo neravnomjeran razmještaj stanovništva, takvo stanje nećemo smatrati prednošću niti mogućim razvojnim poticajem.

Vrlo različita naseljenost očituje se već na razini najvećih geografskih sastavnica Hrvatske. To su: ravničarska ili panonska (99,0 stanovnika na km²), brdsko-planinska ili dinarska (12,5 stan./km²) i primorska ili jadransko-sredozemna (79,0 stan./km²). Prema tome omjer krajnjih vrijednosti jest 1:7,9.

Usporedba pet glavnih sastavnica (makroregija) vodi do sljedećih činjenica. Najnapučenija je Središnja Hrvatska (Zagrebačka makroregija, 110,0 stan./km², 2001. god.), i to uvelike zahvaljujući urbanoj gustoći Grada Zagreba (bez Zagreba ta makroregija ima 71,5 stan./km²). Najrjeđe je naseljena Gorska Hrvatska (Lika i Gorski kotar, 11,1; Lika je i sredinom 19. stoljeća bila najslabije naseljena hrvatska regija). Sjeverno primorje (Istra i Kvarner, 78,2) ima gustoću kao Hrvatska u cjelini, dok Južno primorje (Dalmacija, 70,1) i Istočna Hrvatska (Slavonija, Baranja i zapadni Srijem, 71,5) imaju gotovo jednaku gustoću naseljenosti. Prema tome omjer između najrjeđe i najgušće makroregije je 1:10.

Daljnja je velika razlika gustoće napučenosti između pojedinih županija (tabl. 1). Od Ličko-senjske županije (10,0 stanovnika na km²) do Varaždinske (146,6) i Međimurske (162,2). Omjer između najrjeđe i najgušće naseljene županije je 1:15. Grad Zagreb, s karakterističnom urbanom gustoćom, pripada posebnoj kategoriji (1218 st./km²).

Unutar makroregija i županija u pogledu gustoće naseljenosti i općega kretanja stanovništva (rasta, smanjenja i dr.) razlike su još veće. Posebice su velike i

Tablica 1. Ukupno stanovništvo i opća gustoća naseljenosti hrvatskih županija 2001.

Županija	Broj stanovnika 2001. god.	Udio (%) u ukupnom stanovništvu RH	Površina (km ²)	Udio (%) u površini	Opća gustoća naseljenosti (st./km ²)
Zagrebačka	309 696	6,98	3 077	5,44	100,7
Krapinsko-zagorska	142 432	3,21	1 230	2,18	115,8
Sisačko-moslavačka	185 387	4,18	4 445	7,86	41,7
Karlovačka	141 787	3,20	3 625	6,41	39,1
Varaždinska	184 769	4,16	1 260	2,23	146,6
Koprivničko-križevačka	124 467	2,80	1 735	3,07	71,7
Bjelovarsko-bilogorska	133 084	3,00	2 638	4,66	50,4
Primorsko-goranska	305 505	6,89	3 592	6,35	85,1
Ličko-senjska	53 677	1,21	5 354	9,47	10,0
Virovitičko-podravska	93 389	2,10	2 023	3,58	46,2
Požeško-slavonska	85 831	1,93	1 822	3,22	47,1
Brodsko-posavska	176 765	3,98	2 026	3,58	87,2
Zadarska	162 045	3,65	3 640	6,44	44,5
Osječko-baranjska	330 506	7,45	4 151	7,34	79,6
Šibensko-kninska	112 891	2,54	2 996	5,30	37,7
Vukovarsko-srijemska	204 768	4,62	2 448	4,33	83,6
Splitsko-dalmatinska	463 676	10,45	4 524	8,00	102,5
Istarska	206 344	4,65	2 812	4,97	43,7
Dubrovačko-neretvanska	122 870	2,77	1 783	3,15	68,9
Međimurska	118 426	2,67	730	1,29	162,2
Grad Zagreb	779 377	17,56	640	1,13	1217,8
ukupno Hrvatska	4 437 460	100,00	56 538	100,00	78,5

Izvor: Statistički ljetopis Hrvatske 2004, DZS.

znakovite između gradskih i seoskih područja te između izrazitijih urbanih i ruralnih općina, odnosno nizinsko-ravničarskih i brdsko-planinskih krajeva (Nejašmić, 1986; Friganović, 1992.b; Akrap, 1998).

Na razini najmanjih administrativno-teritorijalnih jedinica, tj. općina i gradova (i gradova-područja), kojih je ukupno 538 (416 općina i 122 grada), razlike u gustoći napučenosti očekivano su vrlo velike (sl. 1). Neke su općine, posebice one u brdsko-planinskoj (dinarskom) kršu i na otočju, prave polupustoši (subekumena). Tako je 2001. godine opću gustoću do 15 stanovnika na km^2 , dakle, vrlo rijetku napučenost, imalo 48 administrativno-teritorijalnih jedinica. Najslabija napučenost zabilježena je u općini Civljane ($1,7 \text{ st/km}^2$), slijedi općina Udbina ($2,4 \text{ st/km}^2$), Lanišće u unutrašnjosti Istre ($2,8 \text{ st/km}^2$), Lovinac ($3,2 \text{ st/km}^2$), Karlobag ($3,6 \text{ st/km}^2$), Gračac ($4,1 \text{ st/km}^2$), Ervenik ($4,7 \text{ st/km}^2$), Donji Lapac ($5,3 \text{ st/km}^2$), Vrhovine ($5,8 \text{ st/km}^2$), Saborsko ($6,5 \text{ st/km}^2$), Kijevo ($7,2 \text{ st/km}^2$) itd. Gustoću do 25 st/km^2 (dakle, obuhvaća i prethodnu kategoriju), što je u našim prilikama rijetko naseljeni prostor, imalo je 112 administrativno-teritorijalnih jedinica (20,8%).

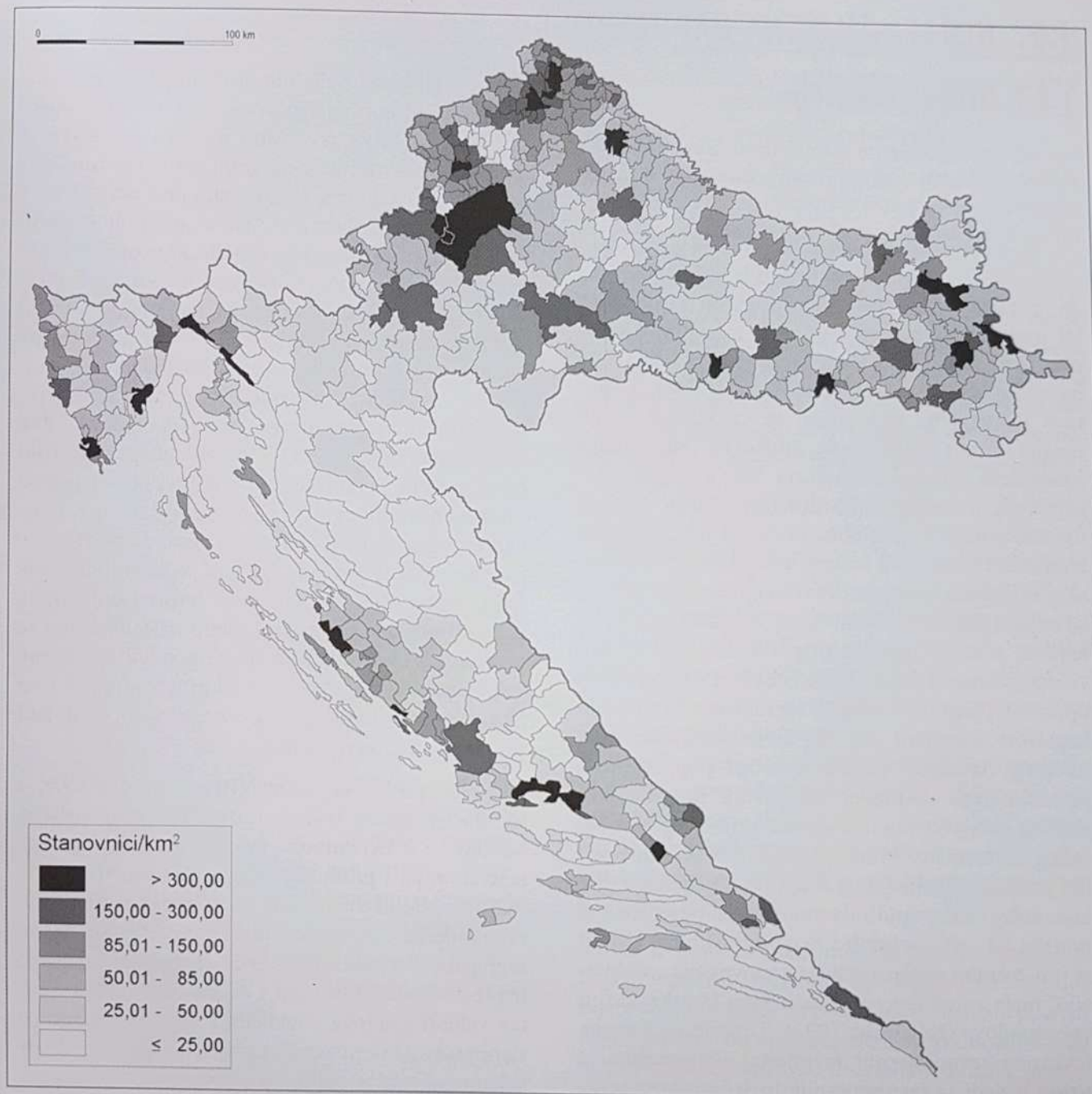
Nasuprot tim općinama, mnoge su gusto napučene i prenapučene. Uglavnom je riječ o općinama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj te gradovima (i gradovima-područjima) diljem Hrvatske. Gusto su naseljene ($150\text{--}300 \text{ st/km}^2$) 44 administrativno-teritorijalna jedinice. Prenapučene su, tj. opća je gustoća veća od 300 st/km^2 , 32 administrativno-teritorijalne jedinice. Sve su općine u ovoj skupini prigradske; najnapučenija općina (dakle, izuzeti su gradovi i gradovi-područja) je Kastav ($776,9 \text{ st/km}^2$); slijede Dugi Rat ($671,5 \text{ st/km}^2$), Podstrana ($632,2 \text{ st/km}^2$), Viškovo ($479,1 \text{ st/km}^2$), Sv. Nedjelja ($392,9 \text{ st/km}^2$), Strahoninec ($320,3 \text{ st/km}^2$), Kostrena ($319,9 \text{ st/km}^2$) itd.

Omjer između najrjeđe i najgušće naseljene općine (bez gradova i gradova-područja), a to su Civljane i Kastav, iznosi 1:468. Ako se u razmatranje uzmu sve administrativno-teritorijalne jedinice, dakle i najve-

ći gradovi (Rijeka ima najveću gustoću, $3\,309,9 \text{ st/km}^2$), onda je omjer 1: 1990! Prema tome, očigledna je velika diskrepancija u napučenosti i strukturi naseljenosti Republike Hrvatske.

Poznato je da reljef značajno utječe na razmještaj stanovništva, posebice preko hipsometrijskih obilježja. U umjerenim geografskim širinama u pravilu je gustoća obrnuto razmjerna nadmorskoj visini. Tako je i u Hrvatskoj u kojoj je najgušće napučen nizinski dio. U visinskom pojasu do 200 m nadmorske visine (čini 53,4% kopnene površine Hrvatske) živjelo je 2001. godine 87,0% stanovništva (u Europi je odgovarajući udio bio početkom 90-ih: 56,6% površine i 70,0% stanovništva; modificirano prema Friganović, 1990); u pojasu 200-500 m (25,6% površine) bilo je 11,5% stanovništva (Europa: 21,2% površine i 23,5% stanovništva); pojas iznad 500 m nadmorske visine (21,0% površine) obuhvaćao je svega 1,5% ukupnog stanovništva Hrvatske (Europa: 22,2% površine i 6,5% stanovništva). Manja gustoća viših pojava u Hrvatskoj, u usporedbi s Eurom, prije svega je posljedica specifičnih prirodogeografskih uvjeta glavnine brdsko-planinskog prostora (krš). U takvim je uvjetima bitno ograničen razvoj primarnoga gospodarskog sektora, što je izravno utjecalo na demografske procese.

Naseljenost je, dakle, izrazito neravnomjerna. Stanje je najnepovoljnije u krajevima koji su bili izravno pogođeni velikosrpskom agresijom i ratom (usp. Lajić, 1995.; Šterc, Pokos, 1993.; Bubanović, 1998). Dio tih krajeva imao je i prije ratnih stradanja obilježja izrazite demografske regresije (Nejašmić, 1991. a; Šterc, 1991). Rat je, pak, došao kao „sol na otvorenu demografsku ranu“. Postoji realna opasnost da nekadašnja okupirana i razorena područja Hrvatske većim dijelom (možda s iznimkom krajeva u istočnoj Slavoniji i Baranji) postanu demografski opustošene marginalne ruralne zone.

Slika 1. Gustoća naseljenosti Republike Hrvatske po općinama i gradovima prema popisu stanovništva 2001. godine (administrativno teritorijalna podjela iz 1997.)
Napomena: Gustoća naseljenosti pojedinih manjih otoka prikazana je izdvojeno od otočnih ili kopnenih općina kojima pripadaju.

1.2. NERAVNOMJERNA NAPUČENOST

1.2.1. Uzroci i posljedice

Uzroci neravnomjerne napučenosti Republike Hrvatske brojni su i složeni; neki zaslužuju poseban osvrt.

Za razumijevanje demografskih zbivanja, pa tako i razmještaja stanovništva, posebno je važna činjenica da je tradicionalna agrarna naseljenost disperzivna jer uvelike ovisi o zemljištu, vodi i drugim prirodnim resursima. Još nakon Drugoga svjetskog rata naseljsku strukturu Hrvatske obilježavala je upravo disperzivna naseljenost te veliki broj malih naselja (Popovski, Seferagić, Stojković, 1987). Takva naslijeđena naseljska struktura bila je posve neprimjerena u izmijenjenim društveno-gospodarskim uvjetima budući da je ubrzani razvoj sekundarnih i tercijarnih djelatnosti tražio i inducirao, između ostalog, određenu razinu koncentracije stanovništva. Taj su uvjet u pravilu ispunjavala veća naselja (gradovi), koja su, postavši nositelji gospodarskog razvoja, sve više populacijski jačala. Valja istaknuti da se gradovi općenito, pa ni u Hrvatskoj, ne razvijaju i mijenjaju kao neki nezavisni entiteti. Gotovo nijedan grad ne raste na račun isključivo svoga populacijskog prirasta, nego zaslugom selektivnih imigracijskih tokova; prvi jači impulsi dolaze prije svega od seoskog stanovništva (Verlič, 1991). Zbio se, dakle, veliki prijelaz od jednoga na drugi tip naseljenosti tijekom kojeg su depopulirala mnoga sela, posebice ona podalje od civilizacijskih i razvojnih silnica. U tom se prostornom preraspmještaju stanovništva „zaobilazilo“ mala i srednja centralna naselja i „uskakalo“ u veće gradove (Nejašmić, 1992). Time je do temelja uzdrman ravnomjerniji razmještaj stanovništva, a usto i izgledi za ravnomjerniji društveno-gospodarski razvoj.

Usporedo s urbanizacijom odvijala se snažna deagrarizacija i deruralizacija. Ti su procesi u razvi-

jenim zemljama implicirali profesionalizaciju poljoprivrede, što je u nas gotovo u potpunosti izostalo. Klasično seljaštvo žrtvovano je, a da ga, barem s gledišta proizvodnje, nisu zamijenili napredni poljoprivrednici (Puljiz, 1993). Tako je u nas stvorena neka vrsta poluseljaštva na „parcelnoj“ poljoprivredi (1991. u Hrvatskoj prosječni seljački posjed imao je samo 2,8 ha zemljišta i to podijeljen u sedam čestica; Župančić, 1995). Izostali su, dakle, pozitivni učinci deagrarizacije i deruralizacije (osim djelomična smanjenja agrarnog pritiska), a na vidjelo su izašli negativni učinci - mali posjed i nekvalitetna (velikim dijelom neobrazovana, neprofesionalna) radna snaga (Štambuk, 1991). Neracionalnom, ideološki opterećenom razvojnom politikom (urbano utemeljena industrijalizacija oligarhijskog tipa) potican je „bijeg“ iz poljoprivrede i sela, a da se istodobno nisu nalazile nove osnovice za proizvodnju hrane (ako uopće ima alternative /ne/proizvodnji hrane u napuštenim krajevima). Drugim riječima, ako se prazne sela i propada poljoprivreda u jednom kraju, valja u nekom drugom povećati proizvodnju. A to u Hrvatskoj nije bio slučaj, selo i agrar propadali su i propadaju u *svim* regijama.

Osnovne posljedice koncentrirane urbanizacije, a to znači i neravnomjerna razmještaja stanovništva, očituju se u neravnomjernu regionalnom razvoju, očuvanju, pa i produbljivanju nejednakosti između sela i grada, kao i između periferije i centara, neravnomjerno razvijenoj mreži naselja, socijalnoj segregaciji (nejednakosti među socijalnim grupama u prostornom smislu, ali i među naseljima i unutar velikih gradova), različitim životnim šansama stanovništva ovisno o mjestu življenja, padu kvalitete urbanog života u velikim gradovima itd. (Seferagić, 1985).

Značajke neravnomjernog razmještaja stanovništva pokazuju da je pojava prešla put od *posljedice* do

čimbenika društveno-gospodarskog razvitka Republike Hrvatske. U slabo napučenim, izrazito depopulacijskim prostorima ostaje malobrojno stanovništvo pogoršane biološke i obrazovne strukture pa to postaje ograničavajućim čimbenikom daljnjeg razvoja. Takvi krajevi sve više zaostaju i to više nije posljedica samo neprimjerene društvene skrbi nego objektivni nedostatak tih mahom slabije razvijenih krajeva.

U krajevima slabe napučenosti i stalne depopulacije dolazi do značajnih fizionomskih (pejzažnih) promjena. Stvara se svojevrsni *depupulacijski krajolik*, koji obilježavaju tragovi nekadašnjega obrađenog zemljišta, napuštene kuće i mnoge koje jedva odolijevaju zubu vremena, blatnjave i neuredne okućnice, voćnjaci zarasli u korov i šikaru, ograde trule ili porušene; krajolik u kojem prevladavaju znakovi „gašenja ognjišta“.

1.2.2. Moguća rješenja problema

Razmjestaj stanovništva, kako je već predloženo, dio je općih demografskih procesa i zbivanja te stoga ovisan o drugim sastavnicama. Stoga radi ravnomjernijeg razmjestaja stanovništva Hrvatske valja usmjeriti napore prema zaustavljanju nepovoljnih demografskih prilika i kretanja. U tu je svrhu svojedobno i donesen *Nacionalni program demografskog razvitka* (prihvaćen u Saboru 1996. godine). U njemu se daju opće mjere populacijske politike, a u sklopu nje i regionalne preraspodjele stanovništva. Stoga i nije nužno ponavljati ono što je zapisano u *Programu* (bilo bi svakako prikladnije kritički razmotriti stupanj ostvarenja postavljenih ciljeva, ali to nije tema ovog rada). Ipak, nekim mjerama i pretpostavkama i ovdje ćemo dati veću pozornost.

Prvo valja istaknuti da uloga planiranja (općeprostornoga, regionalnog, urbanističkog) u prerasmjestaju stanovništva nije mala. Planiranjem se treba u većoj mjeri koristiti za ravnomjerniji regionalni gospodarski razvoj, što bi se povoljno odrazilo i na ravnomjer-

niji razmjestaj stanovništva. Razlike i nejednakosti nigdje se ne ukidaju same od sebe, njihovo ukidanje treba planirati. Demokratsko društvo (znači i ravnomjerna distribucija moći), prostorno planiranje i ravnomjerno razvijen prostor idu zajedno.

Vrlo nepovoljna demografska slika nameće potrebu poticanja planske i funkcionalne preraspodjele stanovništva. Prema tome migracija igra bitnu ulogu u regionalnoj preraspodjeli stanovništva i procesu ravnomjernijega gospodarskog razvoja. U našem slučaju njezina se uloga uglavnom svodi na: rastećivanje velikih urbanih aglomeracija (migracija grad-selo), zadržavanje stanovništva u regionalnim okvirima (tamo gdje je emigracija stanovništva neizbježna, valja stvarati uvjete da ljudi sele na što manju udaljenost) i na dnevno cirkuliranje zaposlenih.

U sklopu provedbe poželjnoga razvojnog koncepta nužno je dakle planirati migracijske tokove (kratkoročno i dugoročno). Posebice je to važno u našem slučaju jer je utjecaj prirodnoga kretanja na prerasmjestaj stanovništva ograničen (naime, prostorne razlike nisu toliko značajne). Migracijska politika dakle mora imati prostorno selektivan pristup. Ona može biti izravna, kada svojim mjerama neposredno utječe na ponašanje migranta, i posredna, kada preko drugih segmenata populacijske ili opće politike (uglavnom gospodarskih) utječe na oblikovanje migracijskih tokova. Valja reći da „cost-benefits“ pitanja određenih mjera migracijske politike moraju uvijek biti tretirana na dobrobit sveukupnog stanovništva, tj. društva u cjelini.

Široka je ljestvica instrumenata politike razmjestaja stanovništva. Uglavnom se mogu razlikovati one mjere koje se odnose na poduzeća (pripadaju posrednim mjerama) od onih za pojedince (odnosno obitelji). Promjena prostorne distribucije radnih mjesta, posebice novih djelatnosti, može biti najdjelotvorniji put mijenjanja migracijskog obrasca. Država mora subvencionirati osnivanje poduzeća za koja se unaprijed zna da, barem u početku rada, ne mogu biti

rentabilna. Uz samo jedan uvjet - poduzeća moraju biti smještena u nerazvijenim (rijetko naseljenim, emigracijskim) područjima te svojom djelatnošću pokrenuti gospodarski život tih krajeva. Valja smatrati „normalnim“ (premda je posrijedi tržišno gospodarstvo) da rizik, komu je podložna proizvodnja smještena u nerazvijenim krajevima, snosi država budući da je to općedruštveni interes.

Mjere razmještaja stanovništva (migracije) na razini pojedinca mogu biti: 1) pomoć u troškovima preseljenja, 2) subvencioniranje stanarina i socijalnih usluga, 3) pomoć u izobrazbi za konkretan posao koji će doseljenik obavljati nakon doseljenja, 4) poticajni dohodak (povećanjem nadnica ili oslobođanjem od nekih poreza), 5) stipendiranje učenika i studenata uz obvezu da određeno vrijeme rade u nekom mjestu. Ljudi moraju biti prije svega ekonomski motivirani za doseljavanje u depopulacijska, mahom nerazvijena područja.

Promjena prostornoga razmještaja stanovništva, uvjetovana promjenom globalnoga koncepta iz ruralno-agrarnoga u urbano-industrijski, bila je očigledno neizbježna. Međutim, valja nastojati da velika područja ne budu ispražnjena i gotovo neiskorištena. Da bi se to postiglo, nužno je postojanje odgovarajućeg broja regionalnih i subregionalnih centara te takve mreža naselja u kojoj će biti zastupljeni srednji i manji gradovi, što znači da u razumnoj mjeri dođe do izražaja decentralizirani (disperzivni) tip urbanizacije. To znači da radi općeg probitka valja usporavati rast najvećih gradova, a poticati razvoj manjih gradova - regionalnih središta. Stanovništvo tih manjih gradova praktično je nositelj demografske obnove; veliki gradovi za to nisu primjereni, a selo nema snage povratiti nekadašnju vodeću ulogu.

Pored izravnog poticanja ulaganja u krajeve koji razvojno zaostaju, ravnomjerniji razmještaj stanovništva može se ostvariti i gradnjom prometnica koje povezuju ruralni prostor s urbanim središtima. Slične učinke ima i stambena izgradnja usmjerena na

manja naselja u blizini pa i nešto udaljenija od većih gradova.

U ruralnom prostoru nužno dolazi do razrjeđivanja naseljske strukture i mnoga naselja nije moguće „spasiti“. Stoga je bitno prepoznati potencijalna središnja naselja i poticati njihov razvoj; na taj bi se način barem u njima zadržalo stanovništvo i ne bi došlo do pražnjenja većih područja (Nejašmić, 1991. b; Šterc, 1992). Takva „naseljska armatura“ mora biti dovoljno gusta na čitavom državnom teritoriju. Pritom valja imati u vidu činjenicu da je malo seosko društvo, koje se najčešće podudaralo sa seoskim naseljem, dobilo veće dimenzije. Danas se ljudi, zahvaljujući prometu i mnogim drugim povoljnim uvjetima, kreću na mnogo širem prostoru negoli su to prije činili. Radijus lokalnog društva nije 1-3 km, nego možda 10-30 km (Puljiz, 1993). Središte tog društva jest mjesno općinsko središnje naselje, gdje se ljudi okupljanju radi svojih potreba (rada, učenja, liječenja, zabave i slično).

Za potrebe redistributivne populacijske politike, odnosno primjene određenih mjera, valja podijeliti (kategorizirati) prostor. Moguće je to napraviti kao u *Nacionalnom programu* koji razlikuje četiri prostorne kategorije: 1) ruralni prostori strateške važnosti, 2) urbani prostori strateške važnosti, 3) ostali ruralni prostori i 4) ostali urbani prostori (*Nacionalni program...*, 1997). Kada govorimo o ruralnom području, a ono zahvaća praktično sve što je izvan grada ili bar neprekinuta ruralno-urbanog prostora, onda je i za Hrvatsku zanimljivo primijeniti tročlanu tipologiju ruralnih regija kakvu primjenjuju u Europskoj uniji: 1) ruralne regije uz urbane centre i područja, koje su pod velikim pritiskom gradova, u kojima nalazimo mnogo kuća za odmor („drugih domova“), guste prometnice, dislocirane industrijske pogone, naselja-spavaonice i gdje je priroda najviše ugrožena; u nas su to pojasevi oko Zagreba i većih gradova sjeverne Hrvatske te oni uz neprekinuti ruralno-urbani pojas na jadranskoj obali, 2) ruralne regije izvan domašaja

velikog urbanog pritiska, gdje je mnogo manje nepoljoprivrednog rada i slabije je razvijena urbana infrastruktura; takvim regijama pripadaju velika područja središnje Slavonije, Moslavine, Dalmatinske zagore i druga i 3) marginalne ruralne regije koje su ostale izvan procesa gospodarske diversifikacije i koje zbog toga nazaduju i depopuliraju (brdsko-planinsko područje, neki otoci, dio središnje Istre) (Puljiz, 1993).

U najkraćem odgovoru na pitanje što učiniti, moglo bi se reći da je bitan brži opći gospodarski razvoj (ne umanjujući pritom važnost kulturnoga i uljudbenog preporoda). Bogatije i razvijenije društvo može izdvajati veća sredstva za demografsku obnovu, dok siromašnima ostaju rezolucije i programi na papiru (Maleković, 1991). Brži opći razvoj ključna je pretpostavka za zaustavljanje iseljavanja, koje je još uvijek poguban čimbenik općih demografskih stanja i procesa (Županov, 1997). Gospodarski i kulturno razvijenija Hrvatska, uljudena i poštovana, privući će dio dijasporu, ali i mnoge strance (selektivnu imigraciju uskoro će trebati i poticati).

Zaključne naznake. Utvrdili smo jaku različnost hrvatskog prostora u bitnim značajkama demografskoga razvoja. Podaci govore da je sadašnje stanje razmjestaja stanovništva u Hrvatskoj vrlo nepovoljno. Čitave regije imaju slabu gustoću napučenosti i zahvaćene su depopulacijom, selo je ispražnjeno, stanovništvo se zbija oko malog broja središnjih naselja. Usto su nepovoljni i trendovi; mnogi gusto napučeni i prenapučeni krajevi bilježe daljnji rast broja stanovnika, dok su slabo napučeni izloženi stalnoj depopulaciji. Nadalje, kao posljedica naslijeđene mreže naselja i koncentrirane urbanizacije neravnomjerno je razvijena mreža naselja, odnosno u urbanoj hijerarhiji nedovoljno je srednjih i manjih gradova. Plod svega toga jesu tegobe i u depopulacijskim (egzoduznim) i u populacijski progresivnim (imigracijskim) krajevima. U područjima koja su jače pogođena starenjem stanovništva, a takav je čitavi hrvatski ruris, smanjuje se gospodarska aktivnost, gasi se društveni i kulturni život, slabi optimizam i poduzetnički duh.